

Recensioner/Reviews

Knut M. Hansson & Herman Kahan
Iden og lyset. Forord av Elie Wiesel. Oslo :
Cappelens Forlag, 1988. 205 s.
ISBN 82-02-11200-1.

Magne Skjæraasen
Lege for livet. En bok om Leo Eitinger—
medmennesket. 2. opplag. Oslo: Cappelens
Forlag, 1988. 263 s.
ISBN 82-02-11952-9.

Herman Kahan, föreståndare för Det Mosaiske Troessamfund i Oslo, har genom Knut M. Hansson låtit nedteckna sin biografi. Boken belyser Kahans barndom, ungdom, erfarenheterna från koncentrationslägren (Auschwitz, Wolfsberg, Mauthausen, Ebersee) och befrielsen. Efter kriget vistades Kahan tre år i Budapest och ett knappt år i Paris, innan han år 1949 kom till Oslo. Den som undrar, varför det dröjde så länge innan han kom fram till att han borde låta nedteckna sina erfarenheter, får nöja sig med gissningar. Elie Wiesel som skrivit förordet låter förstå att det behövdes en viss övertalning. Var det kanske för att Kahan skulle komma att jämföras med just Wiesel som härstammar från samma stad, Sighet i Transsylvanien, som deporterades samtidigt om inte samma dag våren 1944 till Auschwitz och som redan 1958 gav ut sin berömda bok, *La Nuit?* På det litterära planet är de inte jämförbara. Men nog som dokument över judiska livsöden. Det var att förutse, att Wiesels och Kahans skildringar i långa stycken skall överensstämma fram till Auschwitz. Framför allt berättelserna om transporten och ankomsten: de olidliga förhållandena i boskapsvagnarna, förvirringen och chocken vid ankomsten. Det är heller ingen tillfällighet att varderas mor och lilla syster gick till gaskamrarna, medan fäder och söner gick till arbetslägret. Wiesel var visserligen två år yngre och mycket spinkigare än Kahan och kunde därför ha klassats som oduglig för arbete. Kahan hade enligt egen utsago

inte ett ögonblick räknat med att Elie skulle överleva och han trodde inte heller att det kunde vara frågan om hans barndomsvän Eliezer, när en amerikansk journalist i början av 60-talet berättade för honom om en annan journalist och författare vid namn Elie Wiesel som härstammade från Sighet. När de en kort tid därefter träffades, upptäckte de, att de—utan att veta om det—samtidigt befunnit sig i Paris och att båda därtill blivit undervisade av den ryktbare vagabonden och ofantligt lärde Mordechai Shoshani, dvs Kahan från tio till fyra och Wiesel, som bodde hos Shoshani, om kvällarna och långt in på nätterna!

Men före och efter Auschwitz är det inte heller särdeles mycket som skiljer de båda framställningarna. Herman Kahan hade hunnit påbörja en jeshiva-utbildning i Tjeckoslovakien. Han hade också en kortare vistelse i Budapest bakom sig, innan han återvände till Sighet och evakueringen av det kort därförinnan inrättade ghettot. Efter någon månad i Auschwitz flyttades han tillsammans med sin far och en god vän först till Wolfsberg, Mauthausen och Ebersee, där han befriades—upptäckt och framdragen av en amerikansk läkare ur en likhög. Fadern, som trots att han själv var illa därän gjorde allt han förmådde för att rädda Herman, dog tio dagar efter befrielsen. Detta skedde samtidigt som Wiesel och hans far flyttades till Buchenwald där Elie befriades, medan fadern dog kort innan befrielsen.

Herman Kahan sökte sig efter befrielsen till Budapest, fann sina bröder och en syster och uppehöll sig där i tre års tid som strumpfabrikör. Han lyckades 1948 ta sig till Paris och följande år till Norge, dit hans syster redan hade flyttat. Han blev småningom en väl integrerad norsk jude, fastän mycket i början var ovant och förbryllande. Förbryllande var t.ex. också den judiska miljön i Oslo jämförd med den han vuxit upp i hemma i Sighet, men också efter kriget i Budapest och Paris. De kanske

mest fångslände sidorna i boken är de som skildrar häpnaden över det vänliga mottagandet i Norge från ickejudaers sida liksom anpassningen och återseendenas mirakel. Inte riktigt lika välmotiverade finner jag skildringarna av judiska seder och bruk i helg och söcken, helt enkelt därför att de hör till en annan litteraturgenre. Å andra sidan har Herman Kahan säkert med rätta ansett att kunskapen om judendomen bland icke-judar är för liten—han ger några drastiska exempel på det. Som föreståndare för församlingen har han också haft ständigt nya anledningar att förklara för icke-judar vad judendomen är samtidigt som han förväntats berätta om sin egen bakgrund. Tänker man skriva endast en bok och vill man alls bli förstörd skall man tala om allt på en gång, det tycks vara hans linje. Slutligen redogör Kahan för sin starkt förändrade attityd till kristna. Från att ha varit enbart främmande och fiender som man måste ta sig till vara för blir de under de nya förhållandena i Norge hans goda vänner. Han utvecklar en stark känsla för Norge, en äkta patriotism för det land som med öppna armar tagit emot honom. Familjen är i boken mycket viktig och den avslutas med en släktavla över fyra generationer, där Kahan tillhör den tredje.

Boken är skriven på ett enkelt språk och rakt på sak. Den är mycket informativ på samma gång som den reflekterar över ondskan, känslorna inför döden och vanmakten. Samtidigt vittnar den om en mycket nykter och praktisk överlevnadskonst. Herman Kahan visar sig ha en stor anpassningsförmåga och ekonomisk talang. Han lider inte nöd i Budapest utan använder sig av sina stickningsmaskiner, producerar strumpor och tröjor. Han har också ett starkt bildningsintresse och återknyter till den judiska utbildning som han fått alltifrån sin barndom. Och skaffar sig därtill ny yrkesutbildning i Norge.

* * *

Skjæraasens bok om förutvarande professorn i psykiatri vid oslo universitet, Leo Eitinger, erbjuder många jämförelsepunkter både till Wiesel och Kahan. Eitinger har visserligen en annan bakgrund än de båda nämnda. Han är

uppvuxen i det tysktalande, judiska Tjeckoslovakien. Han har också insupit ordentligt med judaica och därtill världslig gymnasieutbildning; visade tidigt intresse för speciellt filologi, litteratur och psykologi; valde att börja studera språk, men märkte att han fjärmades från den aktuella verkligheten till förmån för fornspråken och slog därför om till medicin (i Brno). Han erhöll medicinsk doktorexamen 1939 och lyckades komma undan den nazistiska ockupationen av Tjeckoslovakien till Norge via Nansen-hjälpen. Han fick också relativt snart ställning som läkare, innan han i april 1940 vid ockupationen av Norge blev upphunnen av nazisterna; hamnade i olika norska fångläger och deporterades i januari 1943 med Gotenland via Kiel till Auschwitz; fick lov att utöva sitt läkaryrke i lägren och räddade många. Boken visar något av de svåra konflikter som var förbundna med att kunna verka som läkare och att ändå inte kunna, eftersom det ju skedde i ett förintelsläger. Hans vägar korsades med den sextonårige Elie Wiesel, när denne uppsökte sjukstugan i Birkenau för att få sin fotböld kurerad. Eitinger opererade inte utan höll patienten i handen, i stället för narros som inte fanns! Lugnade pojken och ingjöt mod i honom: han skulle bli helt frisk! Wiesel överlevde, fastän han rymde från sjukstugan efter fyra dygn av rädsla för att patienterna skulle likvideras, när tyskarna måste utrymma lägren undan den ryska armén. Båda överlevde också den fruktansvärda dödsmarschen till Gleiwitz som skördade så många liv, liksom den fyra dygn långa tågtransporten i öppna vagnar mitt i vintern till Buchenwald. Efter befrielsen sökte sig Eitinger tillsammans med fyra andra norska judar tillbaka till Norge. Wiesel för sin del kom till Paris och därifrån i mitten av femtioalet till New York—de träffades drygt 20 år senare, på sextioalet i Oslo. Wiesel kände igen Eitinger, men skulle hemlighålla det i tio år förrän han gav sig tillkänna.

Skjæraasen är fylld av beundran för sitt objekt. Och det är omöjligt att inte vara det, därför att Eitinger är imponerande på många sätt. Boken följer mera hans tankar och handlingar än hans levnadslopp i strikt biografisk mening. Och det är motiverat. Eitingers insats som läkare och psykiater ledde honom in

på lägerfångarnas "Spätschaden" och gav upphov till den medicinska grenen *victimologin*, läran om offren. Denna gren av medicinen har fått aktualitet för ständigt nya serier av offer. Den får också lätt en människorättsaspekt som ständigt är lika aktuell: vad kan vi göra för att bekämpa främlingshatet, rasismen? Vi kan peka på spåren som förskräcker. Vi kan försöka väcka besinnigen och medmänskligheten genom att inte glömma och inte tillåta oss att vara likgiltiga.

Boken om Eitinger är välskriven och sofistikerad utan att ändå vara svår. Den kan, liksom Kahans bok, anbefallas åt alla som är intresserade av vad som hände i lägren, och hur man kunde klara sig att överleva, om man kunde ...ofta var det rena slumpen som avgjorde vem som överlevde. Båda återspeglar och reflekterar över förintelsens fasor och uppväcker läsarens vrede mot system som skapar sådant. Båda biografierna ger oss därtill vackra vittnesbörd om Norges inställning till sina judiska flyktingar.

Karl-Johan Illman

The documents of the Lodz ghetto : an inventory of the Nachman Zonabend Collection (record group no 241); compiled by Marek Web, with a preface by Lucjan Dobroszycki. New York : Yivo Institute for Jewish Research, 1988. 163s. ISBN 0-914512-42-0

Lodz eller på nazityska Lietzmannstadt var en av de få platser, där polska judar lyckades överleva. Den judiska stadsdelen var ett enda stort arbetsläger, där det arbetades intensivt för Wehrmachts räkning under ledning av "Ältestenrat" med Ch. M. Rumkowski i spetsen. Arbetet fortsatte till ryssarna stod framför staden. Ett stort antal judar hade undan för undan förts till Auschwitz. Omkring 800 judar skulle ståda upp efter tyskarnas brådstörtade flykt. En av dessa, Nachman Zonabend, hade länge varit brevbärare i lägret med tillträde till alla viktiga byggnader. Han hade en enda trängtan: att rädda så många dokument som

möjligt, för att kunna ge eftervärlden bevis på Hitlers fruktansvärda illdåd. Under personlig fara, särskilt när polska plundrare härjade i ghettot, räddade han dokument och papper från olika ställen och grävde ner dem och tog vara på dem när lugnet hade återupprättats.

Zonabend beslöt att hans skatt skulle gå till den nybildade "Judisk-historiska Central-kommissionen" i Warschawa, men två judiska partisaner övertalade honom att dela dokumenten och skicka hälften till "The Yivo Institute" i New York. Det var en lycka att Zonabend bestämde sig för detta, eftersom den del av materialet som befinner sig i Warschawa, är oåtkomlig för forskare. N. Zonabend tog med sig den för Yivo bestämda delen när han utvandrade till Sverige år 1947. Och därifrån skickade han materialet till Yivo i New York. Nu befinner sig en mindre del av dokumenten även i Jad Wa-shem i Jerusalem, och på kibbutzen Lochamei Ha-ghettaot. I *News of the Yivo*, juni 1948, är Zonabends gåva omnämnd och där ges i korthet den första beskrivningen av dess innehåll.

Sedan dess har dokumenten omgrupperats och år 1988 publicerades den omfattande presentation av Zonabends donation, som är föremål för denna anmälan. Dokumentsamlingen innehåller omkring tvåtusen nummer och är arrangerad i 1120 foldrar. Den omspanner tiden från september 1939 till augusti 1944, och omfattar allt material från "Ältestenrat" under "Juden-Ältesten" Rumkowskis ledning, såsom: korrespondens, tillkännagivanden, cirkulär, kartor, rapporter, essäer, album och fotografier. Varje dokument är avfattat antingen på tyska, polska eller jiddisch, men återges i Yivo-publikationen på engelska. På Zonabends uppmaning försökte en vän till honom under hela lägertiden fotografera viktiga situationer, för att kunna ge belägg för alla muntliga observationer. Dessa bilder har utkommit som ett särskilt band på Schocken-förlaget: Mendel Grossman, *With a camera in the ghetto*, 1977. Samlingen är tillgänglig för alla kvalificerade forskare på "The Yivo Institute" i New York. Boken är illustrerad och försedd med en bibliografi om allt som hittills har skrivits om Lodz-ghettot. Dessutom är det värt att nämna en roman av Leslie Epstein, *Judarnas konung*,

som utkom på svenska 1981 och som behandlar Rumkowskis öde.

En av de överlevande från Lodz-ghettot, en gammal dam i Stockholm, har just avslutat sin berättelse om sina och sin familjs upplevelser i både Warschawas och Lodz' ghetton.

Jag hoppas att vi alla snart skall få tillfälle att läsa denna bok och beundra dessa människors förmåga att uthärda det värsta och ändå inte förlora sin värdighet.

Hilde Rohlén-Wohlgemuth